

Helena Norberg-Hodge:
Ohrožená kultura

Ladakh je oblastí v nejsevernější části Indie. Leží severně od Himalájí v sousedství Tibetské náhorní planiny. Až donedávna byl Ladakh jedním z mála míst nedotčených západní monokulturou, která zaplavila svět; když jsem tam roku 1975 přijela, život na vesnici byl stejný jako před 800 lety.

Pozn.: "Ladakh" překládám jak název území, tak název jeho obyvatel, v orig. Ladakhi.

Navzdory své rozloze (4E4 čtvereč. mil, tj. cca 9E4 km²) má Ladakh jen asi 12E4 obyvatel [1.3/km²]. Situován v deštném stínu Velké Himaláje je převážně pouští. To spolu s vysokou nadmořskou výškou působí, že je zde velmi tvrdé podnebí. Od počátku si zde lidé uvědomovali, že příroda má hranice. Aby mohli přežít, rozvinuli tradice, které jim umožnily žít v harmonii a v rovnováze s přirozeným prostředím - tradice, které udržely stabilní populaci a zabránily dělení země. Vesnice jsou soběstačné v mnoha směrech. Jsou modely Gándhiovských demokracií. V oblastech, kde je aluviální ledovcová voda, byla v poušti vytvořena pole, a ta jsou zavlažována. Hlavními obilninami jsou ječmen a pšenice, a ve vrcholném létě roste i nějaká pastva pro ovce, krávy, yaky a dzo (hybrid yaka a krávy). Ladakh přežívá jen díky tomu, že se svými přírodními zdroji nakládá šetrně. Není tam vůbec žádný odpad. Zřídka se vyskytující stromy - meruňka, vrba a topol - se nikdy nepoužívají jako palivo, přestože zimy jsou velmi tuhé, až -40 °C. Zachází se s nimi velmi opatrně, a jejich dřevo se používá jen na stavby a na pracovní či hudební nástroje. Sušený zvířecí trus slouží jako palivo a lidskými výkaly se hnojí. Každý dům má kompost a odpad se tak recykluje.

Opatrným užíváním zdrojů a životem v harmonii se země vytvořili obyvatelé Ladakhu společnost s poměrně vysokou životní úrovní. Uvážíme-li omezení dané extrémní vzácností (scarcity) zdrojů, tvrdým a obtížným prostředím a tím, že zde lidé využívají techniku doby kamenné, je úspěch zdejších obyvatel zcela pozoruhodný. Mnozí lidé ze západu by považovali za nemožná jen pouhé přežití v takových podmínkách. Avšak Ladakhové nejen přežívají, oni i prosperují. Skutečně každý je dobře živený a zdravý, a lidé vyprodukují i něco navíc, což jim dovolí koupit si i něco luxusního - jemný brokát, šperky a vzácné kovy. Prakticky veškerá ekonomická činnost probíhá ve velmi krátkém období. Během čtyř letních měsíců si zajišťují všechny základní potřeby v oblasti potravy, oblékání i bydlení. Dokonce i pletení a předení probíhá převážně v létě. Během zbývajících osmi měsíců je dostatek volného času, probíhají dva týdny trvající svatby, klášterní festivaly, vyprávějí se pohádky a povídky a provozuje se hudba. Jediné práce, které se musí dělat i v zimním období, jsou chození pro vodu a krmení zvířat.

I na vrcholu pracovní sezóny, v době žní, kdy lidé pracují 18 hodin denně, je práce prokládána hrou. Celá rodina i s přáteli jsou pohromadě na poli, všichni - od praprarodičů po prapravnuky si vzájemně pomáhají a společně zpívají. A vždy se najde chvíle na přestávku a společné popití místního ječného piva. Pokud jde o kvalitu života, Ladakhové si počínají mnohem lépe, než by člověk očekával od preindustriální společnosti. Mezi všemi členy společnosti je vysoká úroveň kooperace, rozdíly mezi bohatými a chudými, mezi mladými a starými, mezi muži a ženami jsou jen minimální. Role jsou flexibilní. Některé práce dělají více muži, jiné více ženy, avšak s výrazným dělením práce na mužskou a ženskou se nesetkáváme. Specializace je jen malá, a tak práce nebývá ani monotónní, ani nudná. Každý umí pěstovat, každý umí stavět domy, pěstovat muziku i příst. Zločin jakéhokoli druhu je natolik neobvyklý, že prakticky neexistuje. Bez starosti se můžete v noci procházet. Ani když na party přeberou pití, nejsou lidé agresivní.

Spolupráce (kooperace) a nikoli soutěž (kompetice) je u základu ladakhské společnosti. Je to vidět ve všech oblastech života, sdílením

domácích úkolů a střídáním při pasení ovcí počínajíc a vztahy mezi dětmi končíc. V tomto ohledu jsem udělala jedno velmi zajímavé pozorování: děti v Ladaku se nikdy nedělí do věkových skupin. Naopak, tráví svůj čas mezi různě starými lidmi a jsou s nimi ve stálé interakci. To má významné důsledky. Ladacké děti mají užitek z pomoci a podpory, které jim jejich starší společníci mohou poskytnout. Představte si pokoj s třiceti ročními dětmi. Žádné z nich neumí chodit, všechny zápasí, aby udržely rovnováhu. Jak by mohlo jedno druhému pomoci? Nyní si představme místnost, v níž jsou lidé od jednoho do třiceti roků. Představte si ten rozdíl! Představme si, jak různě se budou vyvíjet jedinci, budou-li vyrůstat v tak rozdílném společenském kontextu. To je jen jeden z mnoha důvodů, pro které jsem výrazně změnila své představy o lidské podstatě. Když jsemn viděla extrémní rozdíly mezi preindustriální a tradiční společnostmi na straně jedné a společnostmi industriální na straně druhé, dospěla jsem k závěru, že sociální prostředí působí na člověka a formuje ho v ohromné míře, zvláště když jde o tak významné charakteristiky, jakými jsou kooperace a agrese.

Snad nejdůležitější charakteristikou Ladaků, tou, která nejvíce ovlivnila mé názory o lidské přirozenosti, je jejich pozoruhodná radost ze života. Zprvu jsem si myslela, že se Ladakhové hodně usmívají a vypadají šťastnými, avšak jistě že v nitru jsou jako jiní lidští tvorové - s pocity žárlivosti, zlosti a deprese. Avšak když jsem s nimi několik let žila, že onen úsměv hluboce souvisí s vnitřním mírem a spokojeností. Až příliš dramaticky, jak se Ladakh začal měnit pod vnějšími vlivy a začavší modernizací, jak se u lidí v "moderním" sektoru začaly projevovat tytéž znaky depresí, neklidu, zlosti a agrese, které jsem dobře znala ze Západu. Pozorování, jak se jednotliví Ladakhové měnili s měnící se technikou, ekonomickými tlaky a vzděláním, tedy s měnící se společností, přesvědčivě dosvědčuje, jak silně jsou jednotlivci ovlivňováni společenskými tlaky. A tradiční Ladakh mi ukázal, že je možné mít společnost, která lidské štěstí a spolupráci podporuje.

Ladakh je především buddhistickou oblastí s více než 2000letou tradicí. Znaky Buddhismu jsou všude. Každá vesnice má svůj klášter, při každé cestě jsou modlitební kameny. Je však zajímavé, že je tu i nezanedbatelné množství muslimů a v hlavním městě Lehu v malých množstvích žijí i hinduisté, křesťané a sikhové - a všechny tyto náboženské skupiny pokojně koexistují.

Domnívám se, že jádrem všech velkých světových náboženství je jednota - vzájemná provázanost veškerého života. Buddhismus opravdu filozoficky klade zvláštní důraz na omezenost světa smyslů (v protikladu k vědě, která přikládá hodnotu jen tomu, co se dá registrovat, vymezit a objektivně měřit). Zatímco se zdá, že věci mají svou vlastní, separovatelnou existenci, jak tomu je na úrovni smyslů, mnohem důležitější, hlubší, transcendentní pravdou je vzájemná závislost věcí a jednota jednotlivce a vesmíru. Jestliže meditujete, jestliže hloubáte, tato jednota se stane zřejmou a iluze oddělenosti věcí zmizí.

Tento světový názor založený na vzájemné závislosti jde ruku v ruce se způsobem života, v němž se vše jeví jako propojené, kdy si lidé jsou vědomi závislosti jednoho na druhém a na zemi a kde odpovídající vztahy jsou zřetelně viditelné a harmonické,

Kontrast s naší společností je doslova zarážející. Na Západě vzestup vědy byl provázen poklesem religiosity (orig.: beliefs) (a i jinde na světě má modernizace podobný efekt), a náš způsob uvažování, který se opírá o představu vzájemné oddělenosti věcí vytvořil svět, v němž člověk je oddělen od člověka i od země.

Možná jsem ve vás vzbudila představu, že Ladakh je nebe na zemi, že tam je vše dokonalé. To bychom se však dostali daleko od pravdy - nic není dokonalé. Vždy bude jak věci "zlepšovat", ať již v oblasti zdraví, zemědělství či architektury. Zvláště fyzické nepohodlí, především způsobené tuhými zimami, je skutečným problémem. Je však důležité neztráet ze zřetele celistvost. Asi dnes není na světě místo, které by bylo srovnatelné s Ladakhem. Je zde pokojná, usedlá a trvale udržitelná (rovnovážná /

sustainable) společnost.

Protože Ladakh je v mnoha ohledech modelovou společností, je tragické vidět mladé lidi, jak začínají svou kulturou pohrdat a považovat ji za primitivní. Jak již jsme zmínila, když jsem tam v r. 1975 přijela, Ladakh byl takřka nedotčen západem (byla to skutečně vzácná situace, uvažíme-li, že Indiáni v obou Amerikách a jiné domorodé národy byli silně evropskou kulturou dotčeni před několika staletími. R. 1960 byla dokončena silnice spojující Ladakh s Kašmírem, avšak tato oblast zůstala stále nezměněna a - ze strategických důvodů, mimo dosah cizinců. Avšak náhle, na podzim r. 1974, se otevřela turistu.

Když jsem přijela, byla jsem pro mnohé lidi prvním západním člověkem, kterého v životě viděli. Mladí i staří byli tehdy hrdí na svou společnost, na to co mají, a považovali se za bohaté. Vzpomínám si, jak jsem jako host přítele Norboo přišla do vsi Hemia Shukpachan. Protože jeho vesnice byla obzvláště krásná, s velkými palácovými domy, požádala jsem ho, aby mi jako kuriozitu ukázal nejchudší dům ve vsi. Po chvíli přemýšlení odpověděl: "My zde žádný chudý dům nemáme." - To bylo před devíti lety. Loni jsem zaslechla, jak Narboo nějakému turistovi říká: "Jen kdybyste nám mohli nějak pomoci. My Ladakhové jsme tak chudí."

Změna, kterou pozorují, mi rve srdce. Lidé sami sebe vnímají úplně jinak. Kvůli velmi zkreslenému obrazu vnějšího světa, který jim přináší kontakt s turisty, mladí lidé se začínají považovat za chudé a o ošizené (deprived). Od chvíle, kdy se Ladakh otevřel, dochází k invazi asi 15E3 bohatých lidí ze Západu ročně. Jde o bohaté lidi, kteří mohou cestovat tisíce kilometrů jen tak, pro potěšení. Přijedou na pár dní a utrácí řádově 100 liber denně. V subsistentní ekonomice, kdy základní potřeby jsou opatřovány bez peněz, to je asi jako kdyby Martané přijeli do Bristolu a utráceli tu denně tak 50E3 liber. 100 liber je částka, již utratí rodina v Ladakhu za rok, používají peníze jen na luxusní předměty.

Dopad na mladé je úděsný. Najednou začínají pobažovat své rodiče a prarodiče za hlupáky, když těžce pracují a v práci se ušpiní, zatímco kdokoli jiný utrácí spoustu peněz za cestování a při tom nic nedělá. Pro Ladakhy, práce znamená fyzickou práci; pojem stresu pocházejícího z duševní práce je zde neznám. Mladí si začínají myslet, že jste-li moderní, tak prostě nepracujete - stroje vykonají práci za vás. Pochopitelně, že pak chtějí dokázat, že oni nepatří do oné primitivní bandy zemědělců, nýbrž že jsou součástí moderního světa s jeans, se slunečními brálemi, rádiem a motocyklem. Ne že by jeans pro své vlastnosti byly v centru jejich zájmu - často jsou dokonce nepohodlné, avšak jsou symbolem moderního světa. Podobně filmy v kinech, kde se jezdí dokola ve sportovních autech a střílí na lidi - tedy násilí - budí dojem něčeho moderního a stojícího za obdiv.

A tak být Ladakhem jim není dost dobré. Dělá se vše co směřuje k zdání modernosti. Je tragické, že to znamená stěhování z venkova do hlavního města, kde lze vydělávat peníze, za něž lze koupit všechny krásy moderního světa. Základní potřeby tedy nelze získat z místních zdrojů. Musí se dovážet "moderní" oblečení, v moderních betonových domech se musí jíst moderní potrava; musí se jíst dovážená rýže a mouka. Ony moderní betonové domy jsou důsledky změn v postojích, které jsem právě popsala, kombinované s obvyklou rozvojovou praxí. Tradiční architektura lahodí oku; reflektuje okolí a užívá lokální materiály: hlinu [??], kámen a dřevo. Domy s rovnou střechou odpovídají klimatu v oblasti, kde neprší. Nové budovy v Lehu jsou úplným protikladem - stejné betonové krabice, symboly globální monokultury, jaké jsou ve Florencii, v Pekinu či v Los Angeles. Jsou ošklivé, působí cize a nejsou vhodné do žádného prostředí. Říká se, že jsou ekonomičtější, avšak materiály na ně je třeba kupovat, a v případě Ladakhu, doslova vlečeny třemi himalájskými průsmyky. Představuje to dva dny na nákladních autech. Nejhorší však je, že tato orientace na západní materiály a metody vede k centralizaci a k urbanizaci. Aby využili tyto nové rozvojové trendy, musí se lidé tísnit ve městech. Náhle jsou odříznuti od svého přirozeného prostředí. Země, která jim po staletí byla zdrojem na cihly z bláta, je od nich najednou vzdálena, a oni musí platit dopravu stavebních materiálů

auty.

I z hlediska ekonomiky Západu jsou nové cesty méně ekonomické než staré. A v širších perspektivách jejich dosahu jsou hrůzně drahé. Zdraví obyvatel ve městech se zhoršuje a objevují se do té doby neznámé žaludeční a jaterní problémy. Změnily se mentální postoje lidí. Alkoholismus je jinou zcela novou hrozbou zdraví. Dříve lidé pili a i se třeba trochu opili při party, ve společensky radostné situaci. Nyní je ve městech dost lidí, kteří snaží utéci před sebou samými a stávají se závislími na alkoholu. Vzrůstá násilí. Jemně, avšak podstatně je stará provázaná společnost narušována a kvalita života klesá. Ženy, které v tradičním sektoru měly silnou, takřka rovnou pozici (almost equal position), si najednou uvědomují, že v nové industrializaci pro ně není místo. I staří lidé jsou vylučováni není pro ně uplatnění ani místo v křečovitém městském prostoru. A muži dělají stále tutéž monotónní práci po jedenáct měsíců v roce.

Současně s industrializací přichází západní systém vzdělání, jehož původ není zřejmý, avšak který je integrální součástí západní monokultury. Přichází ruku v ruce s technikou a průvodním ekonomickým systémem. Děti zápasí s Illiadou, a přitom se neučí, jak děla boty z yačích chlupů nebo jak stavět dům z blátových cihel (adobe house). Pokud se učí jak stavět, tak z inženýrského hlediska s betonem a ocelí. Pokud se učí, jakl dělat boty, tak z plastické hmoty v továrně. Pokud se učí, jak pěstovat ječmen, tak z knih vycházejících ze západního monokulturního systému, který vůbec nebere v úvahu místní zvláštnosti. Tyto knihy nemají představu o podmínkách ve výšce přes 3300 m n.m. a o širokém spektru druhů ječmene zde pěstovaného. Nemohou říci nic k místním rozdílům v půdě a klimatu, s nimiž místní hospodář musí být v souladu. Důsledkem toho je, že dítě, které prošlo takovou vzdělávací soustavou, nemůže přežít na vesnici. Může žít jedině jako urbanizovaný spotřebitel ve městě. Chce-li další vzdělání, musí jít do Delhi, a když ho získá více, může přežít jedině v Americe nebo v Anglii.

Zorným úhlem Západu jsou všechny tyto změny "pokrokem". Všechny tyto změny zvyšují hrubý domácí produkt, který v tradiční ekonomice je nulový. Západní systém prostě není schopný klasifikovat tradiční subsistentní ekonomiky a považuje je za bezcenné. Např. Bhutan, který jsem navštívila v roce 1984 a který je Ladakhu velice podobný, byl světovou bankou označen jako nejchudší mezi chudými. A nejenže moderní hodnoticí metody nemohou vyjádřit cenu tradičních systémů, nýbrž ony také zcela pomíjejí nefinanční náklady systémů nových - ničení lidí a prostředí, psychologické důsledky nezaměstnanosti, znečištění země, vody a vzduchu.

Konvenční rozvoj je jako parní válec pokrývající zemský povrch umělým systémem - životním stylem, který není propojen se zemí a nerespektuje nepřebornou rozmanitost lidských kultur. Tak se "pokrok" dostává zcela mimo dosah posvátného principu propojenosti všeho života na zemi.

Avšak, musí existovat jiné způsoby rozvíjení, kde je skutečná nutnost změny, způsoby, které respektují naši závislost na zemi. Pokoušela jsem se v Ladakhu dokázat, že existuje alternativa, že je cesta k pozvednutí preindustriálního způsobu života při použití přiměřených technických prostředků. Je šance pozvednout životní úroveň Ladakhů tak, že to bude modelem nejen pro rozvojové země, nýbrž i pro nás na Západě.

V Ladakhu jedním ze skutečných problémů jsou velmi chladné zimy. Tradičně se čas tráví kolem kouřícího hnůj spalujícího topeniště. V hlavním městě ti, kdo si to mohou dovolit, začali topit dováženým uhlím. Aby si mohli dovolit, musí si najít místo v moderní peněžní ekonomice a zřít se práce na venkově. Zde je počátek inflační spirály.

První přiměřená technologie, již jsem pomáhala zavádět, byl systém známý jako TROMBE WALL sluneční vytápěcí systém. Byl to krok velice úspěšný. I když vnější teplota klesla na -15 °C, uvnitř TROMBE ROOM zůstávala teplota stále kolem +20 °C, pouze s malými fluktuacemi. Zatím bylo v Ladakhu zřízeno asi 60 těchto systémů; blízko Lehu je nemocnice a Tibetská dětská vesnička, které jsou takto vytápěny, a další jsou rozsety jinde po Ladakhu. Jsou levné - je třeba koupit jen sklo, a to lze udělat

v Lehu, a zbývající materiál tvoří tradiční blátové cihly a dřevo. Jako výsledek, ony stěny se velice dobře spojují s tradiční architekturou a okolím, a - co je ještě důležitější - hospodář může zvýšit svou životní úroveň, aniž by narušoval svou vazbu s prostředím.

Toto počáteční úsilí bylo v Ladakhu velice oceněno, a kolem projektu se utvořila místní pracovní skupina, známá jako Ladacká ekologická rozvojová skupina. Nyní má asi 100 členů ze všech oblastí života. V Lehu jsme zřídili středisko pro aktivity této skupiny (většina její práce ovšem stále probíhá na venkově) tak, aby bylo možno uplatňovat vliv na mladé lidi mající moderní vzdělání, kteří představují největší sílu pro změny ve společnosti.

Ve středisku je knihovna, kde Ladakové mohou číst o tom, co Západ říká o zdravých, trvale udržitelných společnostech. Poskytuje alternativní možnosti mladým inženýrům, zemědělským odborníkům a lékařům, kteří by se jinak dovídali jen o cementu, pesticidech, umělých hnojivech a antibiotikách. Ve středisku jsou také příklady přiměřených technik, které jsme v Ladakhu zavedli.

Jedním z nejdůležitějších záměrů projektu je ukázat, co je na Západě skutečně moderní: že není moderní jíst bílý chléb a bydlet v betonovém domě, nýbrž že ekologie, tmavý chléb a staré kamenné domy jsou moderní. Je velmi důležité, aby v Ladakhu byl znám západ z této strany - je to náš nejpřesvědčivější argument. To, že Západ hledá alternativy k industriální společnosti a že existují paralely mezi jeho ideály a tím, co v Ladakhu je, je přesvědčující. Na západě dávají větší peníze za tmavý chléb, za čistou vlnu a bavlnu, a dokonce jsou s to zaplatit 2E3 liber za švédský kompostovací záchod, který je v podstatě právě takový, jaký se v Ladakhu běžně užívá!

(Nepublikováno)

Přeložil Jiří Nečas